

CIRCULAȚIA EDIȚIILOR SPANIOLE ALE LUI *DON QUIJOTE* ÎN TRANSILVANIA (SEC. XVII-XIX)

ȘTEFAN STANCIU

Biblioteca Universității „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia

Principala tipăritură a lui Miguel Cervantes de Saavedra, *Don Quijote*, încă din momentul apariției sale (prima parte), în anul 1605, a suscitat și continuă să trezească interesul oamenilor pretutindeni pe globul pământesc. Lucrarea este și azi tradusă, interpretată și reeditată.

Ne propunem să prezentăm arhicunoscuta operă din punctul de vedere al unui bibliofil, în intenția de a face cunoscută prezența diferitelor ediții ale cărții în cele mai vechi biblioteci din Transilvania. Investigațiile făcute au scos la lumină opera cervantină în lăcașe culturale precum: Biblioteca Bathyaneum din Alba Iulia, Biblioteca Teleki din Târgu-Mureș, Biblioteca Brukenthal din Sibiu, BCU Cluj-Napoca și Biblioteca Academiei Române, filiala Cluj-Napoca. În aceste biblioteci au fost identificate ediții vechi ale operei *Don Quijote* în limba spaniolă, dar mult mai numeroase sunt cele tipărite în alte limbi, precum: germană, franceză și maghiară. Datorită diversității lor lingvistice, am restrâns deocamdată aria de cercetare asupra versiunilor în limba spaniolă.

Din perspectivă cronologică, cea mai veche ediție a operei *Don Quijote* în limba spaniolă din arealul transilvănean se află în Colecțiile Speciale ale Bibliotecii Centrale Universitare din Cluj-Napoca, apărută la Madrid în anul 1674. Potrivit unei ștampile de proprietate, avem motive să credem că exemplarul provine de la Biblioteca Muzeului Ardelean din Cluj-Napoca. Tipărită în două volume, costurile financiare ale acestei ediții au fost acoperite de către María de Armenteros, membră a breslei librarilor implicați în comerțul de carte. Numele ei apare semnalat pe foaia de titlu, cu mențiunea că era văduva lui Juan Antonio Bonet, cel care a editat în două rânduri *Don Quijote*¹. Maria de Armenteros a obținut licența de tipărire și de vânzare a operei lui Cervantes, în anul 1674, pentru o perioadă de zece ani, după cum reiese din rubrica *Suma del Privilegio*², menționată în carte, comanda fiind preluată de către două ateliere tipografice distincte. Primul volum apărea sub teascurile lui Adrés García de la Iglesia, iar al doilea vedea lumina zilei în tipografia lui Roque Rico de Miranda³, ambele în Madrid⁴. Formatul este *in quarto*, copertile de 200x140 mm din carton

¹ Lorenzo 2018, p. 330.

² <http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?id=0000150412&page=1>, accesat la 15.10.2018.

³ <https://biblioteca.ucm.es/foa/exposiciones/15Quijote/estudio05.htm>, accesat la 14.09.2018.

⁴ Agulló 1992, *passim*. Un amplu studiu despre tipografiile din Madrid în sec. XVI-XVIII îl oferă în teza sa de doctorat Mercedes Agulló y Cobo.

și piele de culoare maronie⁵. Deși într-o stare de conservare bună, exemplarul de la Cluj prezintă vizibile galerii de carii. Structura primului volum este formată din patru părți și 52 de capitole, însumând 392 de pagini în cuprinsul cărora se disting 34 de gravuri cu diverse personaje interacționând între ele și numeroase frontispicii. Gravurile au fost realizate de către pictorul baroc spaniol Diego de Obregón (1658-1699)⁶. Există păreri potrivit cărora desenele sunt similare unor ediții anterioare, respectiv celei olandeze de la Dordrecht din 1657⁷, și celei de la Bruxelles, din anul 1671⁸. Cu toate acestea, modul de aranjare în pagină a vinișetelor xilografice, la care se adaugă atenția pentru simplitate și gust, denotă originalitatea lui Obregón. Marea noutate constă în faptul că această ediție cu ilustrații este prima care cunoaște lumina tiparului dintre toate celelalte ediții ale operei *Don Quijote* tipărite în Spania⁹, fiind, de altfel, unicul exemplar din Transilvania cunoscut în momentul de față. În interiorul primului volum, pe pagina forțată, se află un *ex-libris* tipărit, „Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Könyvtára”, și un alt *ex-libris* sub formă de șampilă, „BIBLIOTECA MUZEULUI ARDELEAN / ERDELYI MUZEUM KONYVTARA”. Tot pe aceeași pagină forțată se află o notă manuscrisă ce cuprinde un posibil an „1784” urmat de un cântec popular versificat în limba spaniolă „Ardo y llo ro sin sosiego/ y ardo y llo ro tanto/ que con el llo ro apago el fuego/ ni el fuego apago el llanto” preluat din piesa de comedie de capă și spadă, foarte cunoscută în epocă, semnată de Pedro Calderón de la Barca sub titlul *Agradecer y no amar*¹⁰. Pe pagina de titlu se află un *ex-libris* manuscris „Franci Areophili de Alborcino virde empori” și „Hugo Br. Birkenftok”. Nu insistăm mai mult în prezentarea acestor *ex-librisuri*, am facut-o într-un studiu anterior¹¹.

Volumul al II-lea¹² are 446 de pagini și tot 34 de gravuri, realizate de același artist Diego de Obregón. Și în cazul acestui volum, pe pagina de titlu se regăsește *ex-librisul* manuscris: „Franci Areophili de Alborcino empori ilys”. Gravurile au influențat succesul ediției din 1674 în mediile spaniole, determinând editorii să păstreze ordinea și numărul gravurilor și în edițiile ulterioare până în anul 1736, când au fost adăugate încă 10 ilustrații.

Următoarea versiune a operei *Don Quijote*, tipărită în 1719, se află la Biblioteca Batthyaneum din Alba Iulia. Este alcătuită din două volume *in octavo* de 175x100 mm cu copertile din carton și piele, într-o stare de conservare bună.

⁵ Cervantes 1674, tom I.

⁶ Torres 2005, p. 32.

⁷ Este de fapt prima ediție a operei *Don Quijote* în care apar ilustrații.

⁸ https://www.unav.edu/documents/1807770/2776220/Quijote_Biblioteca.pdf, accesat la 14.09.2018.

⁹ http://www.cervantesvirtual.com/obra-visor/vida-de-miguel-de-cervantes-saavedra--0/html/001a4efe-82b2-11df-acc7-002185ce6064_47.html, accesat la 14.09.2018.

¹⁰ Calderon, Ochoa 1838, p. 341.

¹¹ Trif 2016, 214-215.

¹² Cervantes 1674, tom II.

Primul volum¹³, tipărit de familia Verdussen, la Anvers, are 611 pagini și este împărțit în patru cărți, 52 de capitole și 32 de planșe, iar în partea finală se regăsesc sonete, epitafuri și un sumar. Cel de-al doilea volum¹⁴ are 649 de pagini, patru părți și 74 de capitole. În interiorul volumelor nu se regăsesc *ex-librisuri*, doar un sistem de cotare aflat pe foaia forțată „Nr. S6 VI 8”, pe un suport în forma unui timbru, o posibilă cotă a Bibliotecii Batthyaneum. În același atelier tipografic a mai fost tipărită anterior o ediție a lui *Don Quijote*, în anul 1673, urmată de cea din 1697. Ca urmare a unui privilegiu acordat la data de 2 noiembrie 1712 de către regele Carol al VI-lea (pretendent la tronul lui Filip al V-lea al Spaniei) lui Henrico Verdussen, acestuia i se acorda dreptul de a tipări aceste două părți ale lui *Don Quijote* pe durata a nouă ani¹⁵.

La sfârșitul sec. al XVIII-lea se remarcă o revitalizare din punct de vedere artistic a tiparului european și a gravurilor, ceea ce, firește, a înrăurit și operele *cervantine*, ne referim în special la cele din Flandra, Franța și Anglia. Acestea au ajuns să le eclipseze pe cele din Spania¹⁶. În condițiile unei concurențe acerbe, Academia Regală din Spania a decis o implicare mai substanțială pe piața cărții în perioada 1771-1819, în special prin reeditarea operei literare *Don Quijote*. Ca atare, în anul 1773, Academia a solicitat regelui Carol al III-lea al Spaniei (1759-1788) aprobarea pentru publicare a romanului cavaleresc *Don Quijote* în patru volume, *in quarto*, ca ediție de lux, fiind ales atelierul tipografic a lui Joaquín Ibarra din Madrid. Astfel, apărea, în anul 1780, prima ediție a lui *Don Quijote* sub egida Academiei, urmată în scurt timp de apariții succesive, în 1782, 1787 și 1819. Dacă prețul de cumpărare al primei ediții era destul de mare, cea de-a doua, imprimată *in octavo* și cu litere puțin mai mari, a fost mai accesibilă. A treia ediție apărea deja în șase volume, într-un format mai comod pentru cititor. În Biblioteca Brukenthal din Sibiu se află o versiune a lui *Don Quijote* în șase volume, apărută la Leipzig, între anii 1800 și 1807¹⁷, în tipografia lui Juan Sommer. Această variantă a urmat modelul celei de a treia ediții coordonate de Academia Regală spaniolă, din anul 1787. În format mic, de buzunar (125x80 mm), ușor de transportat, volumele de la Sibiu au coperti de carton îmbrăcate în piele de culoare maronie cu forțașul decorat cu motive florale. Cel de-al șaptelea volum era conceput sub forma unui dicționar spaniol-german, al cărui editor menționat era Juan Basilio Vilelmo Beneke. Lângă pagina de titlu, pe fiecare volum (mai puțin vol. II), se află în manuscris un sistem propriu de cotare, specific Bibliotecii Brukenthal [*F H.G.L. B. 103a-f*], care a putut fi identificat și pe alte titluri de cărți.

¹³ Cervantes 1719, tom I.

¹⁴ Cervantes 1719, tom II.

¹⁵ Vida de 1819, p. 504.

¹⁶ Megías 2005, p. 79.

¹⁷ Cervantes 1800-1808, tom I-VII.

Un interes nu mai puțin important în cunoașterea acestor ediții ale lui *Don Quijote* a prezentat așa-zisul prolog așezat la începutul cărții, cum este cel menționat în ediția din 1719, prezentă la Biblioteca Batthyaneum. În general, aici era specificat cui era dedicată ediția, prefața, aprobarea de tipărire, cuprinsul și, nu în ultimul rând, însemnările și *ex-librisurile* aplicate ulterior. Fără îndoială că datele imprimate preliminar textelor reflectă atmosfera epocii, ele sunt necesare, așa cum specifică teoreticianul literar francez Gérard Genette¹⁸, întrucât aduc la cunoștința cititorului o serie de elemente din afara textului sau *paratextului*. Un exemplu pentru cele afirmate este prezența în unele ediții a rubricii de prolog realizate de autor, în cazul de față Cervantes însuși aduce o serie de informații despre dificultățile pe care le-a avut în realizarea lui *Don Quijote*. În prefață, de pildă, autorul amintește despre impactul nefast pe care l-a avut perioada încarcerării asupra scrisului și imaginației sale.

Tradiția ca orice tipăritură care apărea să fie dedicată unei persoane, în semn de mulțumire sau recunoștință (monarh, nobil, cleric etc.), vine în urma unei măsuri legislative din anul 1558 cunoscută ca *Pragmática sobre la impreción y libros* și care se aplica în regatele Castiliei. Potrivit acesteia, toate tipăriturile trebuiau să respecte anumite norme preliminare textelor care condiționau obținerea autorizării administrative¹⁹. Dacă în prima ediție a primei părți a lui *Don Quijote* de la 1605, cartea era dedicată unui nobil pe numele Alonso Diego López de Zúñiga Sotomayor y Guzmán (1577-1619), cea mai veche ediție *Don Quijote* păstrată la BCU Cluj-Napoca, din anul 1674, îl menționa pe Francisco Maria Grillo, fiul lui Agabito Grillo, marchiz de Carpeneto.

În fondul unitarian păstrat la Biblioteca Academiei Române Filiala Cluj-Napoca se află o versiune a lui *Don Quijote* tipărită la Cadiz, în cinci volume, între anii 1877 și 1879²⁰. Această ediție are coperti din carton și piele de culoare maronie cu dimensiunile de 195x125 mm. Primul volum îl are ca editor pe cunoscutul cervantist Ramón León Mainez și a apărut din dorința unei mai bune cunoașteri biografice „a unuia dintre cei mai iluștri literați spanioli” în persoana lui Cervantes, potrivit mențiunii din prefață. Deși volumul este structurat în 42 de capitole, informațiile despre copilăria lui Cervantes și până la călătoria sa la Roma sunt tratate sumar, în doar cinci pagini. Pentru tipărire s-a folosit ca model ediția princeps din anul 1605 apărută în atelierul lui Juan de la Cuesta, sub atenta îndrumare a lui Mainez, cu mențiunea că tipăritura lui la Cuesta nu are atâtea erori tipografice ca următoarele două²¹. Chiar partea dedicatorie a versiunii lui

¹⁸ Ungureanu 2018, *passim*.

¹⁹ Gómez 2001, p. 195.

²⁰ Cervantes 1877-1879, tom I-V.

²¹ <https://cvc.cervantes.es/literatura/clasicos/quijote/introduccion/prologo/rico07.htm> p. 8, accesat la 16.10.2018.

Mainez reproducea personajul cu titulatura din ediția lui Cuesta. Există o serie de indicii care ne ajută să reconstituim traseul acestei versiuni tipărite la Cadiz și ajunse în Transilvania. Coordonatorul ei, Ramón León Mainez, avea o strânsă legătură cu doi reputați intelectuali transilvăneni. Primul a fost Samuel Brassai, profesor la Colegiul Unitarian, director al Muzeului Ardelean, ulterior angajat la Universitatea din Cluj, iar al doilea, Hugo von Meltzl de Lomnitz, titular al aceleiași universități clujene și coordonator al primei reviste de literatură comparată din Europa (apărută în 1877) *Zeitschrift für Vergleichende Litteratur*. De altfel, în paginile revistei regăsim studiul intitulat „Comentario inédito del Quijote” semnat de directorul revistei *Crónica de los Cervantistas*, Ramón León Mainez²². Alături de Mainez au mai publicat în același periodic clujean și alți spanioli și europeni, între care îl menționăm pe Étienne Frédéric Mistral, căruia în anul 1904 i se decerna premiul Nobel pentru literatură.

Finalmente, ne întrebăm prin ce a stârnit interesul această nuvelă satirică, pe care noi am identificat-o în succesiunea ei de ediții în bibliotecile unor nobili și prelați transilvăneni? Desigur, răspunsul se află în conținutul cărții, în mesajul ei. Un motiv ar fi putut fi cel estetic, adică dorința de delectare cu o lectură modernă, nemaîntâlnită, în care genurile literare se întrepătrund. Pe de altă parte, urmând firul peripețiilor cavalerului Don Quijote se întrevedea o subtilă critică adusă societății, cititorului oferindu-i-se posibilitatea de a se familiariza cu o lume ideală, de-a dreptul incompatibilă cu realitatea existentă, cu defectele și disfuncționalitățile ei.

În Transilvania se află relativ puține exemplare din edițiile vechi ale lui *Don Quijote* în limba spaniolă. Explicația constă în situarea celor două spații culturale la extremitățile diametral opuse ale Europei; prin urmare, contactele culturale între cele două regiuni erau sporadice, ceea ce, desigur, nu-i motiva pe ardeleni să cunoască limba spaniolă. În schimb, interesul pentru conținutul operei lui Cervantes este mărturisit prin faptul că cele mai numeroase versiuni ale lui *Don Quijote* se regăsesc în limba germană (14), urmate de cele în limbile franceză (7) și cele în maghiară (5).

Circulation of *Don Quixote*'s Spanish editions in Transylvania (XVIIth-XIXth century)

ABSTRACT

Old prints of the famous Don Quixote literary work, identified in traditional Transylvanian libraries, illustrate the Transylvanian interest in Spanish traditions and customs, a consistent contribution to the Romanian-Spanish cultural relations. Successive editions in Spanish are not numerous but they are among those known and appreciated by the European bibliophiles. For a wider circulation and better accessibility, the well-known Cervantine work was translated and re-

²² Monteverde 2014, p. 226.

edited in other languages of Transylvania such as German, French and Hungarian. Consequently, Cervantes' main work was more popular among laic and clerical environments, being present in private and institutional libraries, a testimony to the Transylvanians' preference for a remote Latin country like Spain.

Abrevieri bibliografice

- Agulló 1992 – Mercedes Agulló y Cobo, *La imprenta y el comercio de libros en Madrid: (siglos XVI-XVIII)* Bajo la dirección del doctor José Simón Díaz, Universidad Complutense de Madrid, Facultad de Geografía e Historia, Madrid, 1992
- Calderon, Ochoa 1838 – Pedró Calderon de la Barca, Eugenio Ochoa, *Teatro escogido de Calderón de la Barca: con una introducción y biografía*, Paris, Baudry, 1838
- Cervantes 1674, tom I – Miguel de Cervantes Saavedra, *Vida y hechos del ingenioso cavallero Don Quixote de la Mancha. Parte primera compuesta por Miguel de Cervantes Saavedra. Nueva ediccion corregida, y ilustrada con treinta y cuatro laminas muy donosas y apropiadas a la materia*, Tom I, Madrid, Por Andres Garcia de la Iglesia, 1674, Biblioteca Central Universitară Cluj-Napoca, nr. inv. 40020
- Cervantes 1674, tom II – Miguel Cervantes de Saavedra, *Vida y hechos del ingenioso cavallero Don Quixote de la Mancha. Compuesta por Miguel de Cervantes Saavedra. Parte II. Nueva ediccion corregida, y ilustrada con treinta y cuatro laminas muy donosa y apropiadas a la materia*, Tom II, Madrid, Por Andres Garcia de la Iglesia, 1674, Biblioteca Central Universitară Cluj-Napoca, nr. inv. 40020
- Cervantes 1719, tom I – Miguel Cervantes de Saavedra, *Vida y hechos Del Ingenioso Hidalgo Don Quixote de la Mancha. Parte primera. Nueva Edicion, corregida y ilustrada con 32. diferentes Estampas muy donosas, y apropiadas à la materia*, Amberes, por Henrico y Cornelio Verdussen, 1719, Biblioteca Bathyaneum Alba Iulia, V8 I 1/ nr. inv. 55422
- Cervantes 1719, tom II – Miguel Cervantes de Saavedra, *Vida y hechos Del Ingenioso Hidalgo Don Quixote de la Mancha. Parte Segunda. Nueva Edicion, corregida y ilustrada con diferentes Estampas muy donosas, y apropiadas à la materia*, Amberes, por Henrico y Cornelio Verdussen, 1719, Biblioteca Bathyaneum Alba Iulia, V8 I 1/ nr. inv. 55449
- Cervantes 1800-1808 – Miguel de Cervantes Saavedra, *El Ingenioso hidalgo Don Quixote de la Mancha compuesto por Miguel Cervantes Saavedra. Nueva edicion arreglada à la tercera de la real academia española. Con estampas*, tom I-VII, Leipsique, por Juan Sommer, 1800-1808. Biblioteca Brukenthal Sibiu, I 14931
- Cervantes 1877-1879, tom I-V – Miguel de Cervantes Saavedra, *El ingenioso hidalgo Don Quijote de la Mancha*, tom I-V, Cádiz, Tip. La Mercantil, de D. José y Rodriguez, 1877-1879, Biblioteca Academiei Române, filiala Cluj-Napoca, nr. inv. 67594
- Gómez 2001 – Fermín de los Reyes Gómez, „Con privilegio: la exclusiva de edición del libro antiguo español”, en *Revista General de Información y Documentación*, Vol. 11.2, Madrid, 2001, p. 163-200
- Lorenzo 2018 – Alejandra Ulla Lorenzo, „¿Viudas de mercaderes o verdaderas mercaderas? Mujer y comercio de libros en los siglos XVI y XVII” en *Hipogrifo*, 1, 2018, p. 321-340
- Megías 2005 – José Manuel Lucia Megías, *Don Quijote un mito en papel. 60 Joyas Bibliográficas*, https://eprints.ucm.es/6534/1/unmitoenpapel_%28Cat%C3%A1logo%29.pdf, accesat 20.09.2018
- Monteverde 2014 – Antoní Marti Monteverde, „Proyectos políticos y canon literario en los orígenes del comparatismo europeo, Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapok

- (Acta Comparationis Litterarum Universarum) y Crónica de los Cervantistas”, en *Bulletin Hispanique*, Université Michel de Montaigne Bordeaux, Tom 116, Nr. 1 – juin 2014, p. 219-246
- Torres 2005 – José María Torres Pérez, „Cuatro siglos de andanzas, aventuras y encantamientos cabalgados sobre papel impresos” en *La imagen del Quijote: bordados cortesano del siglo XVIII : exposición celebrada en el Museo de Navarra del 18 de mayo – 17 de julio de 2005*, p. 25-41, <http://dadun.unav.edu/handle/10171/2966>, accesat 24.11.2018
- Trif 2016 – Ștefan Trif (Stanciu), *Carte spaniolă în biblioteci din Transilvania sec. (XVII-XIX)*, Teză de doctorat, coordonată de Prof. Univ. Dr. Eva Mârza, Universitatea „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia, Facultatea de Istorie și Filologie, 2016
- Ungureanu 2018 – Elena Ungureanu, *Textul și textele*, <https://idsi.md/textul-si-textele>, accesat 04.10.2018
- Vida de 1819 – *Vida de Miguel Cervantes de Saavedra escrita e ilustrada con varias noticias y documentos ineditos a la historia y literatura de su tiempo*, por Martin Fernandez Navarrete, Madrid, en la Imprenta Real, 1819

Cuvinte- cheie: cărți vechi spaniole, biblioteci, ediții, spanioli, transilvăneni, tipografi

Keywords: old Spanish books, libraries, editions, the Spanish, the Transylvanian, printers

